

Феннич В.П. Загальні та спеціальні доказові презумпції в цивільному судочинстві. *Від громадянського суспільства – до правової держави*. Тези III Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 24 квітня 2008 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Карабіна, 2008. С. 217-220.

Загальні та спеціальні доказові презумпції в цивільному судочинстві

Відносно значна кількість учених виділяють в цивільному процесуальному праві загальні та спеціальні презумпції (В. К. Бабаєв¹, О. В. Баулін², В. А. Ойгензіхт³, А. В. Федотов⁴). Але характерним є те, що, розглядаючи вказану класифікацію, учені більше звертають увагу на теоретичні, а не прикладні завдання, що можуть виконувати загальні та спеціальні доказові презумпції в процесі їх використання під час розгляду цивільної справи. Так, традиційно поділ презумпцій на загальні та спеціальні проводили за сферою їхньої дії, де й виділяли загальноправові, міжгалузеві та галузеві презумпції⁵. За цим же критерієм інші вчені виділяли загальні та спеціальні презумпції⁶. У цілому всі вони приходили до одноставного висновку, що є презумпції, які поширюють свою дію на всі галузі права (загальні презумпції) та охоплюють своєю дією окремі галузі права (спеціальні презумпції).

Проте на сучасному етапі розвитку науки цивільного процесуального права щодо цієї класифікації презумпцій намітилися певні зрушення у бік практичної площини й була висунута обґрунтована ідея про можливість *конкуренції презумпцій*⁷. Висунута ідея обумовлює необхідність теоретичного дослідження механізму використання двох конфліктуючих (взаємовиключаючих) презумпцій в процесі розгляду та вирішення цивільної справи. Виходячи з наведеного, метою вказаної статті є розкриття механізму взаємодії загальної та спеціальної доказової презумпції за допомогою структурних елементів вказаних презумпцій.

А. В. Федотов, розглядаючи класифікацію презумпцій на спростовні та неспростовні, вказує, що кожен із цих видів презумпцій може бути поділений на загальні та спеціальні, де використання спеціальних презумпцій усуває дію загальних. Загальні спростовні презумпції він поділяє на два види:

1) ті, які можуть бути використані поряд із спеціальними. При цьому наводиться два випадки таких презумпцій: знання закону та правосуб'єктності. Звідси випливає, що доведення та спростування загальної чи спеціальної презумпції одне на одну не впливає;

2) ті, які мають велике значення на всіх стадіях юридичного процесу, але при цьому використання деяких спеціальних висновків із таких презумпцій виключається, якщо існує можливість використання спеціальних спростовних юридичних презумпцій (напр., презумпції добросовісності учасників правовідносин та вини)⁸.

О. В. Баулін, підтримуючи ідею конкуренції презумпцій, у контексті їхнього поділу на

¹ Бабаєв В.К. Презумпции в советском праве. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. – С.58.

² Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. – М.: Городец, 2004. – С. 233.

³ Ойгензихт В.А. Презумпции в советском гражданском праве. – Душанбе: Издательство “Ирфон”, 1976. – С.36-37.

⁴ Федотов А.В. Понятие и классификация доказательственных презумпций // Журнал российского права. – 2001. – №4. – С.48.

⁵ Бабаєв В.К. Презумпции в советском праве. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. – С.58; Нахова Е.А. Роль презумпций и фикций в распределении обязанностей по доказыванию. Дис... канд. юрид. наук: 12.00.15. – Саратов, 2004. – С. 52; Каранина Н.С. Правовые презумпции в теории права и российском законодательстве. Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М., 2006. – С.72.

⁶ Ойгензихт В.А. Презумпции в советском гражданском праве. – Душанбе: Издательство “Ирфон”, 1976. – С.36-37.

⁷ Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. – М.: Городец, 2004. – С. 233; Федотов А.В. Понятие и классификация доказательственных презумпций // Журнал российского права. – 2001. – №4. – С.50.

⁸ Федотов А.В. Понятие и классификация доказательственных презумпций // Журнал российского права. – 2001. – №4. – С.51-54.

загальні та спеціальні, вказував, що взагалі можливі доказові правила більшої чи меншої сфери дії⁹.

Зразу зауважимо, що не з усіма випадками загальних презумпцій, які називає А. В. Федотов можна погодитись. Так, презумпція знання закону, на наш погляд, є фікцією, а презумпція правосуб'єктності має характер юридичного факту. Тому, слід зробити висновок, що не має підстав для можливості одночасного застосування як загальних, так і спеціальних презумпцій.

Крім того, говорити про загальну чи спеціальну презумпцію можна тільки в тому разі, якщо мова йде про один вид матеріальних правовідносин, де використовується загальна та спеціальна доказова презумпція, а у випадках, які називає А. В. Федотов презумпції використовуються в неоднорідних правовідносинах. Наприклад, яке буде мати правове значення, якщо притримуватися поглядів А.В. Федотова співставлення презумпції знання закону та презумпції вини в цивільних правовідносинах? На нашу думку, в цьому разі, вказувати на взаємодію загальних та спеціальних доказових презумпцій не доцільно в силу відсутності їх взаємного впливу одна на одну. Якщо діє спеціальна доказова презумпція, вона повинна усувати дію загальної доказової презумпції, інакше вони не мають взаємовиключного характеру. В тих випадках, де відсутня така взаємодія, вважаємо, вказувати на наявність загальної та спеціальної презумпції безпідставно. Таким чином, важливе значення для розуміння механізму взаємодії загальної та спеціальної доказової презумпції має те, що вказані презумпції повинні закріплюватися тими нормами права, які регулюють однорідні матеріальні правовідносини. Саме це і дає можливість побачити їхніх взаємозв'язок, що без сумніву має праве значення для цивільної справи.

Дія загальної та спеціальної доказової презумпції можлива, коли норми права спеціально передбачили можливість їхнього застосування у конфліктній ситуації між сторонами. Зокрема, ч. 5 ст. 12 ЦК України прямо передбачила можливість застосування презумпції добросовісності та розумності в тому разі, коли закон встановлює правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права. Так, при поданні віндикаційного позову (ст. 387 ЦК України) діє презумпція добросовісності набувача майна поки позивач не доведе, що відповідач знав чи міг знати, що володіє майном незаконно. При доведенні цього дія вказаної презумпції припиняється і починає діяти презумпція вини, неспростування якої зумовлює усі правові наслідки недобросовісного володіння майном (ч. 1 ст. 390 ЦК України).

Одним з моментів, на який необхідно звернути увагу при розкритті взаємодії загальної та спеціальної доказової презумпції є аналіз та співставлення конструкції загальної та спеціальної доказової презумпції. Конструкція доказової презумпції передбачає існування юридичних фактів трьох видів: фактів-підстави дії доказової презумпції, презюмованого факту та фактів, які спростовують презюмований факт¹⁰.

Коли відбувається використання загальної та спеціальної доказової презумпції, то спостерігається поєднання їх конструкцій через існування єдиного для них юридичного факту як елементу їхніх конструкцій. Проілюструємо дане твердження на вище описуваному прикладі використання презумпції добросовісності та презумпції вини при поданні віндикаційного позову. Для того, щоби спростувати презумпцію добросовісності, позивачу, який вимагає застосування наслідків недобросовісного володіння майном необхідно довести факт, що відповідач знав або міг знати, що володіє майном незаконно. Саме цей факт буде спростовувати презюмований факт добросовісності володіння майном з конструкції загальної доказової презумпції. Але цей же факт, що спростовує дію загальної презумпції виступає одночасно фактом-підстави дії спеціальної презумпції, яка починає діяти в інтересах тієї сторони, яка спростувала презюмований факт загальної презумпції. Так, доведення того, що особа знала чи могла знати про незаконне набуття нею майна спростовує

⁹ Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. – М.: Городец, 2004. – С. 233.

¹⁰ Дет. про це див.: Бабаев В.К. Презумпции в советском праве. -Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1974. – С.8; Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. -М.: Городец, 2004. – С.228; Сериков Ю.А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. -М.: Волтерс Клувер, 2006. – С.24-25.

презюмований факт добросовісності та є підставою дії презюмованого факту вини спеціальної доказової презумпції, що необхідний для висновку про недобросовісність набувача майна.

Така специфічна взаємодія загальної та спеціальної доказової презумпції показує, що вказаним видам презумпції притаманні не тільки універсальні ознаки, що ставляться до доказових презумпцій в цілому¹¹, але і специфічні: презюмовані факти з конструкції загальної та спеціальної доказової презумпції носять взаємовиключний характер. Наприклад, протиставити загальній презумпції добросовісності та розумності поведінки особи можна будь-які випадки дії презумпції вини.

Вважаємо, що для усіх випадків дії загальної та спеціальної доказової презумпції буде притаманна в їх конструкції наявність юридичного факту, що виконує двояку роль: з однієї сторони він буде заперечувати дію презюмованого факту загальної презумпції, а з іншої — виступає фактом-підстави дії презюмованого факту спеціальної доказової презумпції. Цей факт можна умовно назвати *юридичним фактом комбінованої дії*.

Висновок про існування комбінуючого юридичного факту базується на тому, що природа презюмованих фактів загальної та спеціальної доказової презумпції має взаємовиключаючий характер, а звідси й заперечення однією презумпцією дії іншої. Такі презюмовані факти загальної та спеціальної презумпції пов'язані за допомогою комбінуючого юридичного факту, встановлення чи невстановлення якого буде обумовлювати дію або спеціальної або загальної доказової презумпції.

Отже, можна зробити висновок, що механізм взаємодії загальної та спеціальної доказової презумпції в цивільному процесі виявляється через притаманність конфліктним правовідносинам одного виду, що склалися між сторонами певного юридичного факту, встановлення якого має різні правові наслідки: з одного боку вказаний факт спростовує дію презюмованого факту загальної презумпції, а з іншого боку — є фактом-підставою дії спеціальної доказової презумпції. Вказана особливість використання загальної та спеціальної доказової презумпції повинна бути врахована в процесі вирішення цивільних справ, оскільки сторонам небайдуже хто з них повинен доводити той чи інший факт з конструкції доказових презумпцій.

¹¹ Феннич В.П. Характерні ознаки доказових презумпцій, що використовуються в цивільному судочинстві // Часопис Хмельницького університету